

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΛΟΓΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ

1951

Κι ἀπὸ τὸ «Ἐλεγειακὸ Τετράπτυχο» μού ἀρέσει πολὺ τὸ τρίτο. Νομίζω πὼς ὁ κ. Βρεττάκος ἔχει πιά τὴν ἀξιόλογη θέση του ἀνάμεσα στοὺς περισσότερο διακεκριμένους ἀντιπροσώπους τῆς νέας ποίησης στὴ χώρα μας. Καὶ τὴ θέση αὐτὴ τὴν κατάχτησε μὲ τὴ φανατικὴν ἐμμονή του στὰ ποιητικά του ἰδεώδη.

ΑΙΜ.Χ.

Παν. Κανελλόπουλου: «Ὁ εἰκοστὸς αἰώνας».

Ἡ εὐχέρεια μὲ τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει ὁ κ. Παν. Κανελλόπουλος τὸ μέγα πρόβλημα τῆς ἐποχῆς μας («Πᾶλη μεταξὺ ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἀπανθρωπίας» εἶναι ὁ χαρακτηριστικὸς ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου του) δὲν θάφεται μόνο στὸ ὅτι διαθέτει ἓνα πλούσιο, γεμάτο ἀντηχήσεις, ἐκφραστικὸ ὄργανο καὶ μιᾶν ἀξιοθαύμαστη κριτικὴ μνήμη, —ιδιότητες πού σημειώσαμε τὴν ἀποτελεσματικὴ τους παρουσία μέσα στὴ μνημειώδη «Ἱστορία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος». Ἐδῶ ἵπάρχει κι' ἓνα ἄλλο ἀκόμη στοιχεῖο, περισσότερο ἀποφασιστικὸ γιὰ τὴ διαμόρφωση τῶν πεποιθήσεων τοῦ συγγραφέα, καὶ πού θὰ μπορούσαμε νὰ τὸ ὀνομάσουμε πίεση εὐθύνης μπροστὰ στὸ πρόβλημα, διμέτοπης εὐθύνης ἐνὸς στοχαστῆ κι' ἐνὸς πολιτικοῦ. Ἄν σκεφτοῦμε ὅτι ὁ «Εἰκοστὸς αἰώνας», τὸ ἐκτενέστατο αὐτὸ κείμενο τῶν διακόσιων πενήντα σελίδων, πού ἀποτελεῖ μιὰ πυκνὴ κριτικὴ σύνθεση ἱστορικοῦ ὕλικου, γράφτηκε μέσα σὲ δυὸ μῆνες, χρονικὸ διάστημα πού δὲν ἐπιτρέπει προσφυγὲς σὲ βοηθήματα καὶ ἀναθεώρηση τῶν γραπτῶν, θὰ ἐκτιμούσαμε στὴν ἀξία τους καὶ τὶς προσωπικὲς ἀλλὰ καὶ τὶς γενικώτερες συνθήκες πού ὑπαγόρευσαν τὴ συγγραφὴ.

Κανένας ἀπὸ τοὺς πολιτικούς μας, κανένας ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες μας, δὲν ἔζησε μὲ τόση ἐσωτερικὴ ἔνταση τὸ δράμα τοῦ κ. Παν. Κανελλόπουλου, πού ἡ φυσικὴ του κλίση ἔχει πάρει δυὸ ἀντίθετες κατευθύνσεις, ἐξίσου ὅμως ἰσχυρές, ὥστε ἡ μία νὰ μὴ μπορεῖ νὰ θυσιαστεῖ στὴν ἄλλη, χωρὶς τὸν κίνδυνο ν' ἀλλοιωθεῖ ἢ ἴδια του ἢ προσωπικότητά. Τὸν βλέπουμε νὰ δραπετεύει ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς καρδιάς (ἀλιώτικα: τῆς ποίησης, τοῦ ἐσωτερικοῦ στοχασμοῦ) γιὰ νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς λογικῆς καὶ τοῦ ὑπολογισμοῦ (δηλαδή, τῆς πολιτικῆς), χωρὶς ὅμως νὰ κατορθῶναι νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὴν ἔλξη τῆς πρώτης. Ὁ διχασμὸς του αὐτός, πού συνθέτει μιᾶν ἐξαίσιαν καὶ τόσο δραματικὴν προσωπικότητα, ἀποτελεῖ συγχρόνως καὶ τὴν ἀδυναμία του. Ἡ ἰδέα τοῦ Χρέους (χρέους πρὸς τὸ ἔθνος πού ὑπηρετεῖ, χρέους πρὸς τὸν ἑαυτό του σὰν ὑπόλογο ἄτομο) πού παίρνει μέσα του μεταφυσικὲς διαστάσεις, εἶναι ἡ φυσικὴ κατάληξη. Γιατὶ δημιουργεῖ ἓναν καινούργιο χῶρο, ὅπου οἱ ἀντίσχυες δυνάμεις τῆς προσωπικότητάς του μποροῦν νὰ ἐλπίσουν τὴ συμφιλίωση.

Τὴν πνευματικὴ καὶ πολιτικὴ ἐντιμότητα, τὴν ἠθικὴ ἀκεραιότητα, πού συνοψίζει αὐτὴ τὴν ἰδέα τοῦ Χρέους, τὴ συναντοῦμε μέσα στὸν «Εἰκοστὸν αἰώνα» σὰν ἓνα βίωμα διαρκὲς καὶ βα-

θύ, πού γίνεται κανόνας ἀπαραβίαστος καὶ «φύση» γιὰ τὸν συγγραφέα. Θᾶφτανε νὰ σταθεῖ σ' ἓνα σημεῖο ἀρκετὰ δύσκολο γι' αὐτόν, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ μποῦμε ὡς τὸ βάθος μιᾶς κρίσης δίκαιης καὶ τολμηρῆς ἀπέναντι σ' αἰσθήματα προσωπικά, πού τὰ σεβάστηκε χωρὶς ὅμως νὰ ἐξαρτήσῃ τὴ σίαση του ἀπ' αὐτά. Ἴδου ἡ περικοπή: «Τοῦ ἐπαναστατικοῦ σπασμοῦ (τοῦ 1922) τίμια θύματα ἦταν οἱ πέντε πολιτικοὶ ἄνδρες καὶ ὁ ἀρχιστράτηγος πού τουφεκίστηκαν. Ὁ κορυφαῖος ἀνάμεσά τους, ὁ Δημήτριος Γούναρης, ἦταν ταγμένος ἀπὸ τὴ φύση του—ἀπὸ τὸ ὑπέροχο ἦθος του, ἀπὸ τὴ μεγάλη του ἀρετὴ—νὰ καταταχθεῖ στοὺς μάρτυρες. Ὅσο γιὰ τὸ μάθημα πού ἔδωσε ἡ Ἑλλάς στὸν κόσμον, αὐτὸ βγήκε ὡς ἱστορικὴ πράξη ἀπὸ τὴ μεγάλη ἱστορικὴ διαίσθηση τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου. Ὁ ἴδιος πολιτικὸς πού ἐμορφοποίησε πρακτικὰ τὴν τάση τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους πρὸς τὴ γεωγραφικὴ ἐπέκταση, δίδαξε—ὅταν ἡ μοίρα δείχτηκε ἀνένδοτη—τὸν περιορισμὸ καὶ τὴ συγκέντρωση». Γενικά, ὅταν ἐγγίζει ἡ σκέψη τοῦ γεγονότα πού ἔχουν πιά ξεπεραστεῖ, στέκεται ἀπέναντι σ' αὐτά μὲ μιὰ ἐπιγραμματικὴ διαύγεια καὶ ἡρεμία. Οἱ χαρακτηρισμοὶ τοῦ προσώπων προπάντων, φανερόνουν τὴ σπάνια ἐτοιμότητά του γιὰ νὰ συλλάβῃ τὸ καίριο καὶ τὸν ἀναδείχνουν ἓναν ἀληθινὸ μάγο τῆς πρόζας. Ὅταν ὅμως ἐγγίζει τὸ καυτὸ σῶμα τοῦ προβλήματος πού τὸν ἀπασχολεῖ καὶ πού εἶναι ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ κομμουνισμοῦ στὴν τάση του γιὰ παγκόσμια κυριαρχία, τότε ὁ τόνος του γίνεται βίαιος καὶ ὀξύς. Διακρίνουμε εὐχερῶς τὴν ἐπίδραση πού ἄσκησε στὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέα, ἡ ἔνταση μὲ τὴν ὁποία ζεῖ τὴν πολιτικὴν ζωὴ καὶ πού τοῦ ἐπιβάλλει νὰ εἶναι ὄχι ἀπλῶς κατηγορηματικὸς ἀλλὰ καὶ τραχὺς στὰ ἐκφραστικά του μέσα. Ἐδῶ ὑπακούει περισσότερο στὸ ρητορικὸ τοῦ ἔνστικτο πού γίνεται παντοδύναμο καὶ λιγότερο στὰ καθαρὰ μέσα τοῦ πνεύματος πού δὲν τοῦ ἀρκοῦσαν πιά γιὰ νὰ δώσει διέξοδο στὸ ἐσωτερικὸ του κόχλασμα. Ὁ «Εἰκοστὸς αἰώνας» θὰ λέγαμε, ἔχει ἀνάγκη περισσότερο ἀπὸ «ἀκροατὲς» παρά ἀπὸ «ἀναγνώστες».

Τὸ σημεῖο πού ἀποτελεῖ τὸν πυρήνα τοῦ θέματος καὶ πού μᾶς δίνει τὸ νῆμα γιὰ νὰ φτάσουμε ὡς τὸ κέντρο τῆς πολιτικοκοινωνικῆς σκέψης τοῦ συγγραφέα, εἶναι, φυσικά, καὶ τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον. Δὲν ἔχω εἰδικότητα πάνω σ' αὐτὸ μεγαλεῖτερον ἀπὸ ἐνὸς βιαστικοῦ ἀναγνώστη τῶν ἐφημερίδων, ὅσο κι' ἂν εἶναι ἄπληστος νὰ συλλάβῃ τὴ γενικὴ ἀλήθεια σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀλήθεια τῆς στιγμῆς. Ἐδῶ, λοιπόν, γίνομαι ὁ προσεκτικὸς ἀναγνώστης, πού νιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ ὑπογραμμίζει καὶ νὰ σκέπτεται. «Δὲ βρέθησαν, λέει ὁ κ. Κανελλόπουλος, πολιτικοὶ πού νὰ ξανακάνουν τὴ δημοκρατία κίνημα μαχητικὸ καὶ νὰ τὴν κάνουν ν' ἀντεπιτεθεῖ μὲ τρόπο ἐνεργητικὸ στοὺς κομμουνισμοὺς καὶ τοὺς φασισμοὺς, σὲ κάθε κίνηση πού ἐπιδιώκει τὴν ὀλοκληρωτικὴν ὑποδούλωση τοῦ ἀτόμου». Καὶ παρακάτω: «Ἡ δημοκρατία δὲν εἶναι συνυφασμένη μ' ἓνα ὀρισμένο κοινωνικὸ καθεστῶς. Ἄν

ἦταν συνυφασμένη μόνο με τὸ ἀστικό (καὶ εἰδικώτερον με τὸ κεφαλαιοκρατικό) σύστημα, ἢ δημοκρατικὴ ἐπανάσταση δὲ θὰ μπορούσε νὰ γίνει παρὰ μιὰ φορά στὴν ἱστορία. Ἡ δημοκρατία ὅμως εἶναι συνυφασμένη με τὴν ἴδια τὴν ἠθικὴ ὑπόσταση τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου μέσα σ' ὅποιο δῆποτε κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ καθεστῶς. Ἰδέα ἐξαιρετικὰ γοητευτικὴ, ὅταν σκεφτοῦμε πόσο ὀδυνηρὲς συνέπειες εἶχε πάντοτε ἡ χαλαρὴ στάση τῶν δημοκρατικῶν ἀπέναντι τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων. Καὶ τὸ ζήτημα ἐντοπίζεται τώρα στὸ πῶς ἀκριβῶς ἐννοεῖ τὴ «μαχητικὴ» δημοκρατία ὁ συγγραφέας. Ἄν ὁ χαρακτηρισμὸς ὑποδηλώνει «ὑπερασπιστὴ τῆς ἀπέναντι ἐχθρῶν καὶ φίλων (δηλαδὴ, τῶν κακομαθημένων παιδιῶν τῆς)», δὲν ἀφίνει συγχρόνως καὶ τὴν ὑποψία μιᾶς παρεκκλίσεως ἀπὸ τὸν κανόνα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, στὴν καθαρὴ καὶ ἀπαραβίαστη δημοκρατικὴ τῆς ἐννοια; Ἰδεῖ, τὸ εὐαίσθητο σημεῖο τοῦ προβλήματος. Δὲν μπορούμε νὰ ξέρουμε ἀκριβῶς, ποιά στάδια θὰ περάσει ἀκόμα ἡ παγκόσμια κρίση καὶ ποιὲς μορφὲς δράσεως θὰ ἐπιβληθοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πορεία τῶν ἀνταγωνισμῶν, γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τῆς ἀπὸ τὸν ἐλεύθερον κόσμον. Ἄν τώρα, ἐπιβάλλεται ν' ἀποφευχθεῖ κάθε ἐπιδείνωση, ἂν ὁ σκοπὸς παραμένει ἀκέραιος, ὄχι νὰ καταναγκασθοῦν συνειδήσεις ἀλλὰ νὰ κερδηθοῦν ψυχές, τότε μήπως ἢ συμπεριφορὰ ἀπέναντι τῶν «κακομαθημένων παιδιῶν» θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι διαφορετικὴ; Καὶ μήπως ἀκόμη, με τὸν ὄρο «κακομαθημένα παιδιά» ἐννοοῦμε αὐτὰ ἀκριβῶς πού βλέπουν στὴ δημοκρατία καὶ τίς δυὸ μορφὲς τῆς ἐλευθερίας, δηλαδὴ τὴν πολιτικοπνευματικὴ ἀπότμημά, καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη; Κι' ἐλπίζουν πάντα, πῶς θὰ διατηρηθεῖ ἡ πρώτη, χωρὶς νὰ ὑπάρξει ἀνάγκη νὰ θυσιαστεῖ ἡ δεύτερη; Ὁ κ. Κανελλόπουλος πιστεύει ὅτι ἡ «μαχητικὴ» δημοκρατία «θ' ἀντιμετωπίσει με ἐπαναστατικὸ δημοκρατικὸ πάθος τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀναρχία, δηλαδὴ καταργώντας τὴν οἰκονομικὴ δύναμη τῶν ἰσχυρῶν καὶ περιστέλλοντας ὕστερα τὴν κοινωνικὴ δύναμη τῶν συνασπισμένων ἀδυνάτων». Ἄλλὰ κι' ἐδῶ ρωτιόμαστε μήπως πρόκειται γιὰ δίκοπο μαχαίρι. Μήπως ὁ κίνδυνος νὰ φθαρεῖ περισσότερο ἢ ἐννοια τῆς δημοκρατίας, σὲ μιὰ στιγμή πού ἐπιβάλλεται με κάθε τρόπο ἢ περίωσή τῆς, εἶναι μεγαλειότερος ἀπὸ τὰ ἀναμενόμενα κέρδη. Ὁ κ. Κανελλόπουλος ξεφεύγει ἀπὸ τὸν φαῦλο κύκλον καὶ προτείνει τὴ λύση του. Βρίσκεται σὲ συνέπεια με τὸν ἑαυτό του. Ἡ πείρα, ὡστόσο, ἀποδείχνει πῶς, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, σ' αὐτὴ τὴν πάλη μεταξὺ «ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἀπανθρωπίας» ἡ λύση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι κοφτὴ. Τὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τῆς ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πορεία τῆς πάλης κι' ἐξαρτῶνται ἀπὸ μύριους παράγοντες, πού κάθε μέρα βαραίνουν, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπο, στὴ συνείδηση τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ φοβεροῦ παιχνιδιοῦ. Ἡ περίπτωση Μὰκ Ἀρθουρ εἶναι ἀρκετὰ ἐνδεικτικὴ αὐτῆς τῆς ἀλήθειας.

Ἐκεῖ πού αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη τώρα ν' ἀκουμπήσω, εἶναι ἡ εὐχὴ καὶ ἡ ἐλπίδα τούτῃ τοῦ συγγραφέα, με τὴν ὁποία κλείνω καὶ τὸ σημείωμά μου: «Γιὰ πρώτη φορά προβάλλει ὁ κίνδυνος τῆς καταστροφῆς με τόσο ἔνταση καὶ ἔκταση, πού μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὸ ἴδιο τὸ τέλος τῆς ἱστορίας. Ἐνα τέτοιο ἀπόλυτο ἐνδεχόμενο δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει—ἂν βέβαια ἀποτραπῆ, ἢ σωστότερα γιὰ νὰ ἐπιτύχουμε ἀκριβῶς τὴν ἀποτροπὴ του—τίς πιὸ πρωτοφανεῖς σωτήριες συνέπειες. Ποιὸς ξέρει... Ἴσως ἀποτραπῆ καὶ ὁ τρίτος παγκόσμιος πόλεμος πού μοιάζει ἀναπότρεπτος. Ἴσως ἀλλάξει ὁ ἴδιος ὁ κομμουνιστικὸς ὀλοκληρωτισμὸς τὸ χρώμα του—κι' ἀπὸ ἐρυθρὸς θὰ γίνει ἴσως κατάχλωμος—μπροστὰ στὸ μεγάλο κακὸ πού μπορεῖ νὰ συμβεῖ. Καὶ πρέπει ν' ἀλλάξει κ' ἡ δημοκρατία, γιὰτις κι' αὐτὴ ἐπίσης φταίει. Καὶ φταίει κι' αὐτὴ πολὺ».

ΓΙΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΙΝΗΣ

ΤΑ ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ

Δελτίο ἀναλυτικῆς βιβλιογραφίας.

107.— Νίκου Α. Ἀθανασιάδη, **Τὸ βιβλίο τοῦ νησιοῦ μου**, μυθιστόρημα. Ἀθήναι 1950. 160, σελ. 270. Κυκλοφορεῖ ἀπ' τὸ «Πρακτορεῖο Πνευματικῆς Συνεργασίας».

Μυθιστόρημα πού ὁ μῦθος τοῦ ξετυλίγεται στὴν εἰδυλλιακὴ Λέσβο. Ὅπως μᾶς λέει κι ὁ συγγραφέας στὸν ἐπίλογό του, εἶναι «μιὰ ἱστορία ἀπλή. Ἀρχισε καὶ τέλειωσε ὅπως ὅλες οἱ ἱστορίες. Εἶχε τίς χαρὲς τῆς, εἶχε καὶ τίς λύπες τῆς. Εἶχε φῶς, εἶχε καὶ πόνο. Ἦταν μιὰ ἀγάπη ἀνάμεσα σὲ δυὸ παιδιά. Ὅπως ὅλες οἱ ἀγάπες ἀνάμεσα στὰ παιδιά. Ὅταν ἦρθε τὸ τέλος, ὅταν τὸ νέο ἀγόρι ἔφυγε μακριὰ δὲ μπόρσες νὰ ξεχάσῃ. Δὲν ξεχάσῃ ποτε».

108.— Πάνου Σαμαρᾶ, **Χιονοθύελλα**, μυθιστόρημα. Ἐκδόσεις Μαυρίδη, Ἀθήνα. <1950> 80, σελ. 151.

Ἦστερα ἀπὸ δέκα ὀκτάερα χρόνια, ὁ συγγραφέας τυπώνει ἕνα κοινούργιο μυθιστόρημα πού φανερώνει μιὰν ἀπόλυτη ἀνανέωση τῶν ἐκφραστικῶν του μέσων. Ἡ «Χιονοθύελλα» μᾶς μεταφέρει στὴν καταθλιπτικὴν ἀτμόσφαιρα τῆς Κατοχῆς, πού μᾶς δίνεται μ' ἀξιοσημείωτη ἀφηγηματικὴ ἀνέση.

109.— < Παν. Σαμάρᾶ >, **Τὸ Μπλὸκ 15** (Χρονικὸ Κατοχῆς). Μυτιλήνη 1950. Τυπογραφεῖο Μ. Μαρζέλου. 80, σελ. 2 χωρὶς ἀρίθμηση + 43.

Θυμήματα τοῦ συγγραφέα ἀπ' τὸ πέρασμά του ἀπ' τὰ γραφεῖα τῶν S.S. στὴν ὁδὸ Μέρλιν καὶ τὴν «αὐστηρὴ ἀπομόνωση» στὸ Χαϊβάρη, τοῦς δυὸ τόπους ὅπου γνώρισαν τὰ πιὸ φριχτὰ βασανιστήρια οἱ ἄδικοι κ' οἱ κρατούμενοι τῶν Γερμανῶν.

110.— Παντελῆ Πρεβελάκη, **Ὁ Κρητικὸς. Ἡ Πολιτεία**, μυθιστορία. Ἀθήνα, ἐκδότης «Ἀετός» Α.Ε., 1950. < Τυπογραφεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκδοτικῆς Ἑταιρίας > 80, σελ. 237.

Στὸν τελευταῖο τοῦτο τόμο ἀπ' τὴ μυθιστορηματικὴ ἱστορία τοῦ ἠρωικοῦ νησιοῦ, πού ἀπλώνεται στὰ χρόνια 1905 με 1909, ὁ συγγραφέας μᾶς παρουσιάζει τὴ δεύτερη φάση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀγῶνα, ὄχι πιά γιὰ τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία, μὰ γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, γιὰ τὸ σύνταγμα, σὲ λογοτεχνικὲς σελίδες πού ξεχωρίζουνε γιὰ τὸ προσωπικὸ τους ὕφος καὶ τὸ δραματικὸ τους παλμό.